

OLVASÓNAPLÓ

AZT AZ EGY SZÓT KERESVE

FEHÉR FERENC: *Madarak folyója*.

Forum, Újvidék, 1978.

Egyik utóbbi, kötetben eddig nem közölt versében (*Egyetlen szó*, 1974. okt. 10) vall róla, hogy ő is a legszebb szót kereste, amely „legyen láng! kenyér és fény is”, már a „jelzőktől független milyenség” vonzza, s végül is:

*Maradt a befelé s a kétség,
tunya sík helyett a mélység*

és a további keresés, de nem a megtalálás biztonságával, hanem a kételyvel, a kudarc eshetőségével:

*s hogyha meg nem találok,
követ rám senki ne vessen:
kudarcomért szeressen.*

Harminc év költői munkásságának, a költő állandó izzásának eddigi eredménye — kérdezhetné valaki —, mintegy tíz önálló verseskötet, vagy ezernyi költemény mérlege a kétség, az esetleges kudarc lehetőségének felismerése? Nem kis eredmény! — ha szem előtt tartjuk, hogy alkotó egyéniség számára el sem képzelhető nagyobb veszedelem, mint a kételkedés hiánya, illetőleg a megtalálás — leginkább hamis — tudata. Amíg egy költő alkot, csak azzal a szilárd hittel teheti, hogy még ezután találja meg azt a „legszebb szót”, amely életet, „jó bizalom, s nem kísértet”, „azt a rögben rejlő világnyt”, amely nélkül „veritékgyöngy a homlok”, a költő meg csak makog, mint a meghasonlott.

Harminc év verseiből válogatott mintegy háromszázat Fehér Ferenc a *Madarak folyója* kötetbe, s az imént idézett költemény, a benne foglalt töprengés alkalmas nézőpontnak kínálkozik, ahonnan visszatekintve belátható e keresés útja a fontosabb állomásokkal és a szükségszerű kitérőkkel együtt. Ezen az úton pedig maga a költő vezet bennünket, minthogy ötvenedik életévében lehetőséget — és feltehetőleg biztatást is — kapott arra, hogy maga válogassa meg, mivel kíván kiállni ország és világ, olvasó és kritika elé, hogy maga készítsen mérleget, a maga rostáján ereszze át, szórja ki mindazt, amit e keresés szempontjából nem tekint relevánsnak, egyszersmint ki is egészítse a kötetekből ismert anyagot eddig közöletlen, illetőleg az eddigi utolsó kötet (*Vasfű*, 1973) megjelenése óta keletkezett versekkel. Ez a körülmény alkalmasint feljogosít arra, hogy e három évtized átívelő költői pálya alakulását oly módon kíséreljük meg nyomon követni, hogy ne csak a rostán fennakadt költeményeket vegyük figyelembe, hanem azokat is, melyek kihullottak rajta, s a válogatásban elének tárul életművet szembeesítsük azzal, amely az eddigi kötetek, tehát eddigi összes versei alapján alakultak ki bennük. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a költő maga is ilyen szembeesülésre törekedett.

Mielőtt még közelebbről megvizsgálánk, mi került be a *Madarak folyójába*, s mi maradt ki az egyes kötetekből, hadd mondjuk meg, hogy e válogatás lényegében a következő hét önálló kötetre épül: *Jobbágyok unokái*, 1953; *Alom a dűlőutak szélén*, 1956; *Övig a földbe ásva*, 1959; *Bizo*

szerellemmel, 1962; Esővárók, 1964; Egy kiskirály kunyhójából, 1972; Vasfű, 1973, míg a gyermekeknek szánt Az én nyuszimból (1961) egyetlenegy, a Szeptemberi útravalóból (1968) pedig hat vers került ide. [Figyelmen kívül hagyható ilyen szempontból a Miroslav Antićtyal közös, kétnyelvű Színek és szavak (1966) és a Delel (1966) című kötet, mert voltaképpen mindkettő válogatás korábbi kötetéből. Utóbbival kapcsolatban — amely Kovács Kálmán debreceni irodalomtörténész válogatott — megjegyzendő, hogy a költő ennek úgyszólván minden egyes darabját felvette mostani kötetébe, bár egyszerszámt ki is bővítette az egyes pályaszakaszok anyagát.]

A válogatott kötet rendezési elvéről még azt is szükségesnek látszik elmondani, hogy a versek keletkezésének szigorú időrendjét követeli, s így az egyes kötetekből ismert sorrend és csoportosítás (ciklusok) felborul, mert kiderül, hogy némely versek csak jóval később kerültek kötetbe, mások lapok, folyóiratok hasábjain vagy kéziratban kallódtak mindmáig. Igaz, hogy így módon nem alakulhatnak ki tematikai egységek, de e mesterségesen létrehozott egységeknél (ciklusok) sokkal fontosabbak jönnek létre: a költői világkép és formakezelés egységei, illetőleg a magatartás, szemlélet és a versépítés alakulásának folyamata rajzolóódik ki előttünk.

Ha az első két kötet válogatásában érvényesített szempontot vizsgáljuk, legelőször a szerelmes versek kirostálása tűnik fel: a *Jobbágyok unokái* *Hogy mindig szeress* ciklusának mintegy a kétharmada, az *Alom a dűlőutak szélén* *Valaki örökké vár* ciklusa pedig — egyetlen vers kivételével egészen kihullott a rostán! Ez korántsem jelenti, hogy költőnk száműzte opusából a szerelmi lírát, hisz majd a *Bízó szerellemmel* c. kötetben és a későbbiekben, új élményből táplálkozva, egy megújult szerelmi költészet bontakozik ki. De nem az élmény régisége vagy újdonsága a legfőbb meghatározó szempont e versek kiselejtezésénél, hanem a költői szemlélet és kifejezésforma átalakulása, amiről könnyen meggyőződhetünk, ha a már említett *Hogy mindig szeress* ciklus olyan mesterkelt, „szerepjátszó” verseit, mint például a *Fájdalomvirág* összevetjük, mondjuk, a *Négynyelvű* verssel. Előbbiben ugyanis azon kesereg az ifjú, hogy bár tudja, a hazugság élteti, kedvese könnyei nem szívéből folynak, s refrénként tér vissza a kérdés:

*Mondd, mért szeretlek mégis,
kicsi fájdalomvirágom?*

A *Négylevelű vers* (négy kétsoros szakaszból áll mindössze) már formájával is az egyszersűséget, a sallangmentességet érzékelteti, mondanivalójával pedig az őszinteséget, póztalanságot hangsúlyozza; a kedvesben a társat látja, akihez haláláig tartozni kíván:

*Ne legyen ruhád másik,
engem hurcolj halálig.*

*Halálban ne előzz meg,
maradj meg te erősnek.*

*Te ássad meg a sírom,
csak a kezédhen bízom.*

Tovább lapozgatva a kimaradt versek között, olyanokon akad fenn a tekintetünk, amelyekben a családi, falusi közösségből kiszakadt, de oda visszavágyó, a városi környezetbe beilleszkedni nem tudó ifjú panaszai szólalnak meg. A *Negyven kis* kötetben a „vasöklű város” foglyának, a *Fejate a város reám hajtjában* „város rabjának” mondja magát, a *Holnap hazamegyünkben* pedig a kedvessel való együttes hazalátogatás várakozásteli örömét ilyen panasszal indokolja:

*Nincs hazám, sem otthonom, csak nagy-nagy halálos
örököm: a magány...*

s ilyen vallomással nyomósítja:

*Csendes dűlőkön bolyong a lelkem már tavasz óta,
s testem, erőm, bár számon tartják itten,
minden őszinte, szép álom amott fogan.*

A *Vádbeszéd az ifjúságom ellen* című versben (az előbbiekhöz hasonlóan ez is az *Alom a dűlőutak szélén* c. kötetből való) Fehér Ferenc elég szokatlan módon tekint vissza gyermek- és ifjúkorára: valósággal nyomasztó álomnak tartja azt, s olyan sivárnak, hogy sohasem nevetett, apjától, anyjától elrabolták a „könyvek és iskolák”, illetőleg a latin magolása, nem fogta fel, mi történt körülötte a háború éveiben, amikor a kis Fischernek „két szurony között kékszín szemébe” könny szökött; egyszerű, hazugság volt egész ifjúsága, nem volt reménye, álma (!), s mély lelkifurdalással vonja le belőle a következtetést:

*Csak tanú voltál, most több legyél,
mert máris fölébed nőtt a század.*

Itt most újra feltehetnénk a szónoki kérdést: nem kívánja vállalni gyermek- és ifjúkora e váddal teli, lázadó emlékeit? Ha így volna, ki kellett volna hagynia a *Bácskai szinfóniát* is „Dózsa kései kaszás népével” együtt és a *Jobbágyok unokái* jó részét, továbbá az *Utam* című verset a „robotos senkik”-kel akik a szépet sosem élték, legfeljebb áldomták. A feleletet részben az *Elhagyott eperfák* (1957-ből) keltezett, de kötetben eddig nem publikált) című vers, valamint az *Egy kiskirály kunyhójából*, e „lírai önéletrajz” második része adja meg. Az eperfákkal, a síksági szegényember fiával való sorsközösség vállalását ilyen ráeszméléssel töldja meg: a vršiči ormokról kellett visszatálcálnia hozzájuk, hogy átszelje ezt „a vajdasági átlót” és megsegítse: „ az eperfák világának / hamis nosztalgiáját”, versei szomorúságának nyitját. És megsejtett, sőt érzékelt még valamit: a gyermekkori világ méreteinek, arányainak megváltozását. Szinte ijedt meglepetéssel döbben rá már 1954-ben: nem tudja, hogy „ilyen csöppek a házak” arrafelé, s azt tapasztalja, hogy az elhagyott szállás bedőlő kútjának „kék színű szerelme, az ég is megfakult”, vagyis némi ellentmondás színezi át e világhoz és a saját múltjához való — oly egyértelműnek tudott — viszonyát. Megvilágosodik előtte, hogy „a távolodás felismerése nélkül nincs közelítés”, s végül így fogalmazza meg ezt az ellentmondásos viszonyt:

*Úgy hordom itt már napok óta a tájat,
Mint bensejét fölhasított állat:
Hozzám növe, mégis kívül magamon.*

A gyermekkori ég kékjének megfakulása, az egész gyermekkori világ méreteinek összezsugorodása többek közt azt eredményezi, hogy ezeknek az emlékeknek a külső, valóságos tárgyi elemei megfogyatkoznak a versekben, s mindinkább az élmény és emlék belső, érzelmi jegvei jutnak túlsúlyba; az emlékek és élmények érzelmi intenzitása fokozódik, s a „tunya sík” helyét mindinkább „mélység” és a „befelé” foglalja el.

Különösen szemléletesen példázza e változást a *Jobbágyok unokái* 1953-ban íródott első és a két évtizeddel később keletkezett második része, (*Egy kiskirály kunyhójából*) közötti különbség. Már maga az a körülmény is figyelemre méltó, hogy költőnk a már említett keletkezési időrendet követve, újra szétválasztotta az egyszer már együtt, egy kötetben (*Egy kiskirály kunyhójából*, 1972) megjelent művet. Az együttes közlés alkalmából, 1972-ben így írt erről: „Első verseskönyvemben, s másutt, elszórtan jelent meg majd húsz évvel ezelőtt a *Jobbágyok unokái* című hosszabb, önéletrajzi jellegű versem. Tehát töredékesen. Ezt fogja most egybe, s egészíti ki újabban írt részlete, s ezzel együtt érzem kerek egésznek ezt a gyermekkoromról írt verses vallomást”. (Aláhúzza: J. G.) Valószínű azonban, hogy az időrend merőben külsődleges és formális követelményénél valam: lényegesebb ok is arra készítette költőnket, hogy az egybefogott kerek egészet szétválassza: épp az időrendi szerkesztési elv érvényesítése során vált még szembeütőbbé a két rész közötti különbség, egyszersmind nyilvánvalóvá, melyik résznek milyen verskörnyezetben van az igazi helye.

A két rész közötti legfőbb különbség kétségtávol az epikum és a líraiság mértékében van. Az első rész ugyanis, amelyet maga Fehér

Ferenc „önéletrajzi jellegű vers”-nek, a gyermekkoráról szóló „verses valomás”-nak nevez, Bori Imre „lírai eposz”-nak, de nyugodtan rokoníthatjuk a verses regénnyel is, aránylag elég sok epikus elemet is hordoz. Elmondja benne többek közt a születése körülményeit, megkereszteltetését, szülei keserves cselédsorsát a zabaló Bájjcs birtokán, ahol ott van a kopófülű és felmondással fenyegetőző ispán is, majd beköltözésüket a faluba, a saját ház építését, eladósodásukat, egy kispajtása halálát stb. E lírai hangvételű epizódokból mint mozaikkockákból a költő gyermekkorának valamiféle folyamata, története is kirajzolódik. A cselédsors nyomorúsága, létbizonytalansága és kiszolgáltatottsága pedig mint váddal átitatott panasz aja meg e razjok érzelmi töltését. Nem véletlenül mondja magát és parasztköltő barátját, Csépe Imrét „új népi íróknak”, hisz a szülei szegénységének alábbi tömör foglalata nagyon is hangosan rímeli a népi írók vádiratként hangzó két háború közötti nyomorrajzaira:

*Karácsonytájt anyánk már sok málét süített,
orvoshoz került búzánk meg az ára.
Kis kamránk küirült, nem nyeltünk csak ködöt;
két hízőnk cigány vitte lakomára...
Ehes rokonként rontott ránk a nincsen;
Kezét otthagya soká a kilincsen.*

A második részben már a hős helyzete is alapvetően más. A gyermekkor egyetlen nyaráról, annak is csak egy töredékéről van szó, a dinnyeérés időszakáról s a kisgyermek csöszködéséről. Már szinte eleve nem is történhet vele és körülötte semmi, hisz egész álló nap egyedül van, apja kaszál, s csak éjjelre tér meg, hogy a „kiskirály” ne féljen. De nemcsak az idő van így körülhatárolva, hanem a tér is: egész napját a dinnyeföldön tölti a gyermek, hisz azért van itt, hogy érő gyümölcsöt őrizze. Nem marad tehát más, mint a „befelé”, esetleg a földközeli élő világ, a növények, s főleg az állatok, rovarok megfigyelése. A földhöz lapul itt minden — „bokor, inda, vág, képzelet”; megcsodálhatta a „csupa tett parányi hangyát”. A vízipókokat, a vaddarazsat, a szitakötőt, a halálfejes lepkét, a böglyöket és dongókat, a kutyáját, a nyulat és a sünt. Marad továbbá az érzelmi azonulás ezzel a világgal:

*A föld! minden álmom visszahúzó öre.
Arcomat lehúzza, dajkált, altatott:
akárcsak magamtól — nem válhatok tőle,
s benne oszloom majd el, vele egy vagyok.*

Maga is ráeszmél, hogy az időbeli eltávolodás meglangyítja az emléket, elhalkul a „Dózsa-kín harangja... Nem lázítottak már a langy látomások!”

Szinte szükségszerűen eltér egymástól a két rész verselése is. Az első rész végig hatsoros szakaszokból áll, a sorok között pedig a 4—2 — 4—2-es ütemezésű 12-es az uralkodó, s ezt ritkán (4—2 — 4—1-es ütemezésű) 11-es, még ritkábban pedig (4—1 — 4—1-es ütemezésű) 10-es sorok váltogatják. Ez azonban olyan „szabálytörésnek” számít, amely — Horváth János szavaival — „különös jeladásként hat ránk: a formától a formával dacoló tartalomra térítve figyelmünket”. Ha az imént a magyar verses regénnyel való rokonságára utaltunk, akkor most hozzátehetjük, hogy a versforma viszont a magyar elbeszélő költemény versformájával tart rokonságot.

A második részben nyolc- és négysoros strofák váltakoznak szabályszerűen: két nyolcsoros után mindig egy négysoros következik, s ez utóbbiakban gyakran bukkan elő újra az első részből már ismeretes 12-es sor.

Fehér Ferencnek természetesen egyáltalán nem rendül meg hűsége az ősköz, a származáshoz és szülőföldhöz, sőt a hozzájuk való ragaszkodás változatlanul megkülönböztethető vonása marad, központi tartalmi és érzelmi motívuma költészetének — ha nem is olyan kizárólagosan, mint pályájának egy-egy korábbi szakaszán. A változás mindenekelőtt a gyermekkori táj színeinek és hangulatainak elkomorulásában figyelhető meg s

a hozzá való viszony kérdőjeleinek fokozódó gyakoriságában. Már az 1956-os *Bácskai útinapló*ban felbukkan egy kérdés: „Az emlékek mellett eztán / már csak így elviharozok?” Wanyek Tivadar festményén a hőbörtotta Topolya vert falú viskóinak tűzfalait fejfának látja, s úgy érzi, az ő hátába szúrta őket a művész, és így hurcolja a rátapadt „hógombás temetőt”, a falut. *A téli mester-közben* ugyancsak a falu képét idézi, s ez ismét a halál képzetét ébreszti benne:

*Mint szemfedő púpos halotton —
zörrennek bennem most a házak;*

ebből ismét kérdés fogalmazódik: „mióta, miért és merre hordom / ezt a dermeteg, egytél hazámat?”

Amint az *Egy kiskirály kunyhójából* elemzése során tapasztaltuk, a gyermekkor és szülőföld emlékképeinek fokozatos elkomorulásával párhuzamosan eltűnik belőlük a lázító nyomorrajz, a szociográfikus elem is; mintha rájött volna a költő, hogy a legszemélyesebb érzelmi azonulás költői megfogalmazása éppen elegendő és méltó feladat számára, s nem régi rend szociális bűneinek megverselése a biztosíték arra, hogy fölébe ne nőjön a század.

Természetesen nemcsak ugyanazon tárgy- és témakör megszólaltatásában figyelhetünk meg módosulást Fehér Ferenc költészetében, hanem változnak, bővülnek ezek a körök is. Hadd emlékeztessünk az olyan elmélkedő költeményekre, mint a *Higany*, a *Bokályok*, a *Két rovinji vázlat* vagy az *Agyag*, amelyekben lét—nemlét, anyag—szellem, mulandóság—maradandóság kérdéseiről medítál, vagy a víz „ős-fészek-ős-fogantatás” misztériumába próbál behatolni, illetőleg az anyag szinte megszámlálhatatlan megjelenési és alkalmazási formáján ámul el, átfogva vele a földkerekség legnagyobb távolságait is.

Mindezek a változások természetesen nem mehettek végbe a vers, a közlés mód, a forma átalakulása nélkül. Pályája elején, mint emlékeztetes, az östehetség ösztönösségét és a mives költő tudatosságát egyesítette magában s mind költői nyelvezete, mind formakészlete gazdagításához bátran merített a népköltészetből és a magyar líra népies hagyományából. Hogy a népköltészetnek nem csupán külsőségeit, hanem a lényegét igyekezett felfogni és költői gyakorlatában hasznosítani, annak nagyszerű példája a *Daru-ballada* című verse. Formakezelésére leginkább a könnyedség és természetesség volt jellemző. Amit csak meglátott, megérintett, az mintegy varázsütésre, csengő rimű, lüktető ritmusú verssorra, strofáivá rendeződött. Olyan magától értetődő természetességgel sorjáznak a versmondatai, hogy úgy tetszik, prózában sem lehetne egyszerűbben fogalmazni, mégis vers, szép vers, amit olvassunk:

*A város ma összerezent,
a fák megidiregtek,
a harangnyelvek fönt a toronyban
összecsókolóztak.
(Nálam járt anyám)*

Olykor azonban mintha túlságosan is magával ragadná ez a könnyed játék a szavakkal és rímekkel, mintha a keze alatt minden érzés, gondolat, hangulat egykönnyen, túlonként könnyen simulna, perdülne csengő-bongó-csilingelő verssé. Három költeményében (az ötvenes években) például négy-szer alkalmazza a nincsen—kilincsen rimpárt, hogy később a „bilincs” szó hozzáadásával még csilingelőbbé tegye. Egyik versében már-már a monotonia szélére sodródik a sok azonos vagy nagyon hasonló szöveg összecsendítésével (a rövid sorokból álló, viszonylag hosszú vers — Levél — legtöbb sorának utolsó magánhangzója é: él—félj; kenyér — ezért — kevély — szeptemberért — dél; kislegény — legyél — fehér — szenvedély — elér — dér stb. stb.) Hasonló mutatványra — láthatón tudatosan — törekszik *Nyelv és varázs* című versében is és még néhányban az ötvenes évek folyamán.

Feltehetőleg a költő maga is tudatára ébredt, hogy e nyelvi és formai elemek a végsőkig kiaknázták, s megérezte, hogy ezen az úton nem haladhat tovább. Alighanem az *Esővárók* című kötet jelzi e korszak végét, s ezután az önálló kötetek megjelenésében egyszerűen meg is szakad a folyamatosság. Eltekintve a válogatást tartalmazó *Delelőtől*, teljes nyolc esztendőt kell majd várni az *Egy kiskirály kunyhójából*-ra, és kilencet a *Vasfűre* közben pedig gyermekverseket (*Szeptemberi útravaló*) és prózát publikál (*Hazavezérő csillagok, A kőkecske titka*), valamint fordításokat. Eppen e kilenc esztendő leforgása alatt nem kevesebb, mint kilenc ifjúsági regényt fordított le, emellett közreadott Antić, Šopov és Tadijanović verseiből egy-egy kötetnyi műfordítást és lefordította B. Petrović egy regényét.

Mialatt a költő világerzékelésében a már jelzett változások lejátszódtak, azaz a lényegre törekvéssel párhuzamosan redukálódtak a valóság külső, tárgyi elemei, s mind egyértelműbbé vált a „mélység” igénye és a „befelé” kényszere, miközben eljutott a felismerésig, hogy a költő számára a szó a „lélek árvaháza” csupán, ha ő maga nem lakik benne — ez alatt szükségszerűen végbement egyfajta egyszerűsödés a kifejezésformában is. A szónak nem köznapri értelmében természetesen, nem a versmondatok és versformák egyszerűsödtek. Ellenkezőleg, mondatai gyakran összetettebbek, bonyolultabbak, a versformák hasonlóképp. Gyakran egész versszakon kígyóznak végig az egymásba kapcsolódó, közbevetésekkel meg-megtűzdelt mondatok, az írásjelek olykori elhagyása pedig nem egyszer többértelműséget is megenged. Elmarad viszont a külső ragyogás, a csengés-bongás-csilingelés, az artisztikus, gyakran virtuóz játék a formával, mindaz, ami az érzésről, gondolatról, a mondanivalóról a szóra, hangzásra, formára tereli a figyelmet. A vers tehát dísztelenebbé, szikárabbá, lényegre törőbbé válik.

Míndez a három évtizedes költői pálya alakulásának egyetlen pillanata, egyetlen mozzanata csupán, azon összegezés eredménye, melyet maga a költő végzett el a *Madarak folyója* anyagának válogatásával és prezentálásával. Nem végpont természetesen, hanem — ha jól értettük a költőt — újabb kiindulópont, s annak az iránynak megjelölése, amelyben tovább kíván haladni újabb hódításokra, az életmű kiteljesítése, a jugoszláviai magyar költészet gazdagítása felé.

JUHÁSZ GÉZA

HERCEG JÁNOS KEREKASZTALA

HERCEG JÁNOS: *Emborsor*.

Forum, Újvidék, 1977.

„Mert tulajdonképpen most se tettem mást, mint idestova harminc éve, amikor először próbáltam jelentést írni a változó világról.” *Emborsor* című könyvének írásairól mondta ezt Herceg János. Hivalkodás nélkül emlékeztetve az írói következetességnek arra az általa képviselt változatára, melyhez hűnek lenni az említett harminc év során nem volt könnyű. Az okok ismereteseek. Nálunk, Vajdaságban az írók nem szívesen vállalnak közírói föladatot. Ahol az imaginárius tartalmak kívánalma, a létfilozófiai érvényesség napi követelményként mered az íróra szinte minden kritikából, ott ritka, mint a fehér holló, az olyan szerző, aki napi ügyekbe avatkozik, aki csak tudósít, leír, bemutat, megrajzol, megjelenít, támogat vagy bírál valamit vagy valakit. Ady, Móricz vagy Kosztolányi példája néha föl-fölöttlik: lám, őket nem sekélyesítette el a publicisztika, in-